

ՅԱԿԵԼՈՒԱՇ «ԼՈՒՄԱՅ» ԱՄՍԱԳՐԻ

ՖԻԵՏԵՐԻ ՄԻՍԹՐԱԼ

Մ Ի Ր Է Յ Օ

Փրոֆանսական ֆերթուած

Գննական ուսումնասիրութեամբ մը

Թարգմանեց

ԱՐՇԱԿ ԶՕՊԱՆԵԱՆ

ԹԻՖԼԻՍ — 1906
Տպարան Գութաթեւաձէ

ՔՆՆԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

ՓՐԵՏԵՐԻ ՄԻՍԹՐԱԼ

Ա.

Նոպելեան գրական մրցանակը—100,000 ֆրանք—անցեալ տարի յատկացուեցաւ Ֆրետերի Միսթրալին։ Մթոքհովմի Ակադեմիային այդ որոշումը ամենէն արդար և նպատակայարմար որոշումներէն մին էր որ երբեք տրուած ըլլան նմանօրինակ պարագաներու մէջ։ Միսթրալ նոր ժամանակներու մեծագոյն բանաստեղծներէն մէկն է և միանգամայն հոյակապ գործիչ մը։

Մեր մէջ, Միսթրալի գործն ու նոյն իսկ անունը գրեթէ բոլորովին անծանօթ են. և սակայն այդ գործը մեզի համար կրկնապէս շահեկան է և մենէ մասնաւորապէս սիրուելու արժանի, որովհետեւ Միսթրալ իր գործով և իր կեանքով ամենէն մեծ դասը կուտայ ազնիւ և ուշիմ ցեղասիրութեան։ Այն հզօր ու մաքուր հանճարովը որով բնութիւնը զինքն օժտած էր, Միսթրալ կրնար՝ եթէ ֆրանսերէն լեզուով ուզէր արտայայտել իր ներշնչումները՝ ֆրանսական գրականութեան մէջ գրաւել ամենէն կարեւոր տեղերէն մին, Հիւկօներուն, Լամարթիններուն կարգին վրայ։ Փրովանսի գաւազ, ան նախընտրեց իր փոքրիկ հայրենիքին լըուած, մոռցուած, աղաւաղուած բարբառը վերակենդանացնել, յղկել, գրական լեզուի մը բարձրութեան հասցնել և ստեղծել փրովանսական գրականութիւն մը որ, ֆրանսական գրականութեան հետ քով քովի, մասնայատուկ շնորհով ու զօրութիւնով մը՝ ուրոյն գոյութիւն մ'ունենալու իրաւունքն ապացուցանէր։ Եւ հասաւ իր նպատակին։ Այսօր, կայ փրովանսական նոր գրականութիւն մը, ճոխ, թարմ, ինքնատիպ, և որ կը հաշուէ քանի մը հրաշակերտներ զոր աններելի պիտի ըլլար անգիտանալ՝ Եւրոպայի ժամանակակից ընդհանուր գրականութեան ծանօթանալ ուզող մտաւորականի մը համար։ Այդ հրաշակերտներէն մէկն է Միրէյօն, Միսթրալի ամենէն հանրածանօթ քերթուածը, որուն հայերէն թարգմանութիւնը կուգամ ներկայացնել մեր հասարակութեան, Միս-

Թրալի բովանդակ գործին ինչպէս և փրովանսական վերածնութեան գեղեցիկ երևոյթին վրայ ուսումնասիրութեամբ մը:

Բ

Փրովանսը Հարաւային Ֆրանսայի այն մասն է որ կը կազմուի՝ այժմեան անուանակոչութեամբ Պուշ-տիւ-Ռոն, Վառ, Պաս-զ-Ալփ նահանգներէն և Վոքլիւզ և Ալփ-Մարիթիմ նահանգներու մէկ հատուածէն: Ազգաբնակութիւնը սկզբնապէս կադմուած էր Լիգուրիական և Կավարեան ցեղերէն: Կավարեանք կը գրաւէին Ռոնի, Տիւրանսի և Իզէրի մէջտեղ գտնուող երկիրները: Իպերո-Լիգուրիացիք՝ Պիրինեաններէն մինչև Ռոնը, ծովեզերեան մասը կը բռնէին, Կելտո-Լիգուրիացիք՝ Ռոնէն մինչև Ալպեանները, և բուն Լիգուրիացիք՝ Ալպեաններէն մինչև Ռոնը: Յոյները, կ'ըսէ Միսթրալ, «Լիգիացի» կանուանէին այդ ժողովուրդները, ինչ որ՝ ըստ Հերմասի՝ կը նշանակէ դաշներգու (mélodieux): Փնդրոսին մէջ, Պլատոն ըսել կուտայ Սոկրատին՝ «Եկէք, Մուսաներ, դուք զոր Լիգիա կ'անուանեն, թէ՛ ձեր երգերուն նկարագրին համար, թէ՛ Լիգիացւոց՝ այդ այնքան երաժիշտ ժողովրդին՝ պատճառով: Յետոյ, փիւնիկեցիք եկան վաճառականական գաղութներ հաստատեցին այդ երկրին՝ ծովեզերեայ մասերուն մէջ, ու անոնցմէ յետոյ Յոյները (փոկացիք) Դրիստոսէ առաջ 600 թուին եկած և հիմնած են Մարսիլիան, և հաստատած են հոն հզօր գաղութ մը որ, հետզհետէ ստուարացած, տարածուած, ուժեղցած է և ստեղծած նաև՝ շրջակայքը՝ Անտիպոլիս (Անթիպ), Նիսէա (Նիս), փորթուա Հերբուլիս (Վիլֆրանշ) քաղաքները Միջերկրականի ափունքին վրայ ու ցամաքին ներսերն ալ բաւական հեռու տարածած է իր տիրապետութիւնը: Յոյն տարրը ամենէն ուժեղ բաժինը կազմած ըլլալ կը թուի փրովանսական ցեղին գոյացման մէջ: յունական նկարագիրը, ճաշակը, ոգին շատ ցայտուն կերպով կը զգացուին փրովանսացւոց կենցաղավարութեան ու գեղեցկագիտութեան մէջ. փրովանսցի թէ՛ հին և թէ՛ նոր բանաստեղծները «յոյն» են աւելի ճոխ, որոշ ու բնական կերպով բան ֆրանսացի բանաստեղծները. Միսթրալի ազգականութիւնը Հոմերներուն, Թէոկրիաններուն ու Լոնգոսներուն հետ՝ իր դասական խորին ու գորովոտ ուսումնասիրութեանց արգիւնք չէ լոկ, այլ մասնաւոր ցեղական ներքին ժառանգականութեան մը, ինքն իսկ իր «Որփէնոսի գաւակները» քերթուածին մէջ, զօր

դրած է Կրետէի 1867 ի ապստամբութեան առթիւ՝ կը հռչակէ իր ցեղին այդ գերազնիւ ծագումը:

«Շառաւիղներն ենք մենք անմահ Յունաստանին,
Գու զաւկներդ ենք, Որփէոս, մարդ աստուածային»:

Մարսիլիոյ Յոյներն են որ Հռովմայեցիները իրենց օգնութեան կանչելով Լիգուրիացւոց դէմ, անոնց ի Գաղղիա մուտքին սկզբնապատճառը եղան: Հռովմայեցիք եկան նախ 155-ին (Ք. Ա.), յաղթեցին Լիգուրիացւոց և իրենց դաշնակից Մարսիլիացւոց թողով գրաւուած երկիրները՝ հեռացան. ութսուն տարի յետոյ, երբ Մարսիլիացիք նորէն զանոնք կանչեցին, Հռովմայեցիք եկան դարձեալ, բայց այս անգամ մասամբ իրենց տիրապետութեան տակ պահեցին գրաւուած երկիրները՝ ու 20 թուին (Ք. Ա.) Փրովանսը Հռովմէական պետութեան մէկ նահանգը կազմեց՝ հիւպատոսի մը վարչութեան յանձնուած. և Provincia romana (Հռովմէական նահանգ) անուանակոչութենէն է որ ձևացած է նոյն իսկ «փրովանս» անունը: Մինչև Դ. դարը Գալլո-Հռովմէական քաղաքակրթութիւնը տիրապետեց այդ երկրին մէջ: Բարբարոսաց շրջանին, Վիսիգոթները, Ոստրոգոթները և Փրանկները արշաւեցին Փրովանս, որ, երկարն արիւնահեղ պայքարներու մէջ բզբտուելէ յետոյ, 933-ի դաշնադրութեամբ՝ Արլի թագաւորութեան մաս կազմեց՝ այդ թագաւորութիւնը սակայն, խախուտ և պառակտուած մնաց միշտ. արքաները չկրցան միահեծան ու գերազօր իշխանութիւն մը տարածել եկեղեցական ու աշխարհական աւատապետներուն դէմ, որոնք անընդհատական կռիւի մէջ էին իրարու և արքային հետ: 1113-էն մինչև 1246, Պարսլոնի Պերանժէ քաթալան գերդաստանէն կոմսեր գրաւեցին Փրովանսի գահը: Այս շրջանին է որ պայթեցաւ Յրանսայի Հիւսիսին և Հարաւին միջև մեծ պայքարը, որ պիտի յանգէր Հարաւին ջախջախման: Պայքարին սկզբնապատճառն ու դրդիչը եղաւ Խննովկենտիոս Գ. պապը որ հարաւային Յրանսայի մէջ տիրող ներողամիտ, ազատասէր ոգիէն վրդոված և անոր շնորհիւ հոն տարածուած կարգ մը հերձուածներուն, մասնաւորապէս լեթալը կոչուած ու Պաւլիկեանց սկզբունքներն յիշեցնող աղանդի մը դէմ մուկեցնած, հրաւէր կարդաց Հիւսիսի կաթոլիկ իշխաններուն և խաչակրութիւն մը յարոյց Հարաւին դէմ: Սիմոն տը Մոնֆոր-Ֆրանսացի կոմսը, մոլեռանդ կաթոլիկ և արի զինուորական, որ արդէն Պաղեստին գացած հինգերորդ խաչակրութեան հետ և Մարակիմոսներուն դէմ մեծ քաջութեամբ կռուած, խաչակրութեան գլուխն անցաւ, և յարձակեցաւ Լանկտոքի վրայ, և հակա-

ուակ ուժեղ դիմադրութեան Թուլուզի կոմս Բեմոն է՝ ին, որուն օգնութեան հասան ուրիշ իշխաններ ալ, գրաւեց բոլոր կարեւոր քաղաքները և իվերշոյ Թուլուզն ալ. Սիմոն տը Մոնֆորի մահէն յետոյ, իր որդին՝ Ամորի՝ չկրցաւ նոյն ուժգնութեամբ շարունակել պայքարը, և իր հօրմէն ժառանգած իրաւունքները յանձնեց Փրանսայի Թագաւորին Լուդովիկոս Ը. ին. այդ պահուն Բեմոն է, յաջողած էր վերստին տիրանալ կորսուած երկիրներուն. Լուդովիկոս Ը. այժմ ինքն իսկ ձեռք առաւ պայքարը և նորէն նուաճեց Հարաւը, Լուդովիկոս Թ. ի օրով, պատերազմը վերսկսաւ. վերջի վերջոյ Բեմոն է. և Լուդովիկոս Թ. Փարիզի մէջ կնքեցին հաշտութեան դաշինք մը, որով երկիրները բաժնեցին մէջերէն, Ֆրանսայի Թագաւորը առիւծի բաժինը իւրացնելով, Ռեմոն իրեն պահելով քանի մը մասեր միայն, պայմանով սակայն որ իր մահէն յետոյ իր միակ աղջիկը պիտի ամուսնանար Լուդովիկոս Թ. ի եղբայրներէն մէկուն հետ, ինչ որ ամբողջ Լանկտոբին Ֆրանսայի միացման նախապատրաստութիւնն էր:

1240 և 1247 Հարաւը նոր ճիգեր փորձեց Ֆրանսայի լուծը թոթվելու, և դարձեալ չարաչար ջախջախուեցաւ: Սէն Լուի Թագաւորը տարբեր թաքթիք մը բռնեց, քաղցր ու բարեկամական վարմունք մը ցոյց տուաւ, այդ երկարատե պայքարէն քայքայուած հարաւցի ժողովրդին գոհացումներ, դիւրութիւններ շնորհեց, և այդպէսով սիրաշահելով զանոնք՝ վերջնապէս միացուց Ֆրանսական միապետութեան:

Փրովանսը մասամբ միայն հաղորդ էր եղած այդ պայքարներուն և այդ ջախջախումներուն: Բայց Սիմոն տը Մոնֆորի խաչակրութեան յաղթանակը՝ հիւսիսային Ֆրանսայի գերակշռութիւնը վերջնապէս հաստատած էր Հարաւին վրայ, որ, սնանկացած, քանդուած, արիւնաքամ եղած, ալ իր նախկին ուժն ու փայլը կորսնցուցած էր առյաւէտ: Փրովանս դեռ մէկ ու կէս դար անկախ մնաց, բայց խախուտ անկախութեամբ մը որ վերջապէս յանգեցաւ ձուլման:

1246-էն մինչև 1481 Փրովանսի վրայ Թագաւորեց Անժու գերդաստանը որ, Փրովանսէն զատ՝ իր իշխանութեան տակ ունէր Անժուի և Մէնի կոմսութիւնները, և Նաբիլին ու Սիկիլիան, Թէպէտ այս վերջիններու վրայ իր տիրապետութիւնը գրեթէ անուանական էր: Ֆրանսայի մեծագոր Թագաւոր Լուդովիկոս ԺԱ.-ի օրով, Փրովանսը միացաւ Ֆրանսական Թագաւորութեան: Կարոլոս Գ. Փրովանսի Թագաւորը, իր մահէն առաջ (1481) հանդիսաւորապէս իրեն ժառանգորդ յայտարարեց՝

իրը Թագաւոր Փրովանսի՝ Լուդովիկոս ԺԱ ը, պայմանով որ Փրովանսի և յարակից երկիրներուն ազատութիւնները, սովորութիւններն ու հիմնական օրէնքները պիտի պահպանուէին: Փրովանսի և շրջակայ երկիրներու իշխանները ժողով գումարելով Էքսի մէջ՝ 1486-ին, գրեթէ միաձայնութեամբ որոշեցին Ֆրանսայի Թագաւորին իշխանութիւնն ընդունիլ՝ նկատելով որ առանձին անկարող պիտի ըլլային զիրենք պաշտպանել թշնամիներու յարձակմանց դէմ, պայմանով սակայն որ Փրովանսը պիտի միանար և ոչ խառնուէր Ֆրանսային, ու Ֆրանսայի Թագաւորը «Փրովանսի կոմս» տիտղոսը պիտի կրէր այդ երկրին վերաբերեալ իր բոլոր պաշտօնական գրութեանց մէջ: Միայն Ավինեոն քաղաքը որ պապերու աթոռանիստ քաղաք էր եղած 1309էն 1377, և զոր 1348-ին Կղեմէս Զ. պապը գնած էր Փրովանսի իշխաններէն, մնաց կալուած պապական՝ մինչև Ֆրանսական Մեծ յեղափոխութիւնը: Միացումէն յետոյ, Փրովանսի պատմութիւնը ուրիշ բան չէ բայց եթէ աստիճանական սահման մը դէպի ձուլում:

Սկիզբները, քանի մը անգամ, այդ ձուլումին դէմ փրովանսցիք ընդվզումի փորձեր ըրին. Հենրիկոս Գ. բողոքական Թագաւորին օրով, բողոքականութեան դէմ մարտնչող համբաւաւոր Լիկը բազմաթիւ և կրակոտ մասնակիցներ ունեցաւ Փրովանսի մէջ. այդ պաշարին աջակցելով, Փրովանսցի ազնուականութիւնը աւելի՝ այդ առթիւ՝ կորսուած անկախութիւնը վերագտնել կը նկրտէր քան պաշտպանել կաթոլիկութիւնը որ Հարաւային Ֆրանսայի մէջ շատ քիչ ունէր մոլեռանդ կուսակիցներ: Ռիչլիէօի օրով, որ կարգ մը կարևոր որոշումներ տուաւ Փրովանսի Ֆրանսացումը փութացնող, ապստամբութիւն մը ծագեցաւ Փրովանսի մէջ, «Էսպըռովէուս»-ներու (բոժոժակիր) ապստամբութիւնը, զոր Գոնտէ եկաւ ջախջախեց 1630-31-ին: 1647-ին նոր և, աւելի ծանր ու երկայն ապստամբութիւն մը պայթեցաւ նորէն, առանց յանգելու Փրովանսցւոց բաղձացած արդիւնքին:

1660-էն սկսեալ, դիմադրութեան շարժումը թուլցաւ, ու վարչական կեդրոնացման սխտեմը զոր Ֆրանսայի Թագաւորները կը ձգտէին հետզհետէ տարածել իրենց ձեռքին տակ գտնուող բոլոր երկիրներուն վրայ, Փրովանսի մէջ վերջնապէս արժատացաւ: Պաշտօնական գրութեանց մէջ փրովանսերէնն ախֆրանսերէնին հետ հաւասարապէս կը գործածուէր. երբ Ֆրանսուա Ա. արգիլեց փրովանսերէնի գործածումը պաշտօնական գրութեանց մէջ, ան մնաց միայն իբր խօսակցութեան լեզու՝

ժողովրդին բերանը, հետզհետէ աղաւաղուելով. ազատ և անկախ երկրի ձև մը կը պահուէր դեռ. խորհրդարանը կը մնար և որոշ չափով ազգեցութիւն ունէր, համայնքներու ժողովները կը պաշտօնավարէին, գաւառական գործակալներ էին որ տուրքերը կը հաւաքէին և անոնց գործածութիւնը կորոշէին, ու ինքնակամ ձեռով մըն էր որ Փրովանսը կը մասնակցէր Յրանսական թագաւորութեան սովորական ծախքերուն: Բայց հետզհետէ այդ ներքին վարչութեան քով հաստատուած Յրանսական վարչութիւն մը իր ազգեցութիւնն ու զօրութիւնը կը բազմապատկէր, առաջնութիւնը կը ստանար, Յրանսայի թագաւորին նշանակած պատգամաւոր—կառավարիչը, Փրովանսի հին կոմսերուն տեղը կը բռնէր. յետոյ, եկան թագաւորին կողմէ կարգուած գաւառապետները, որոնք քիչ քիչ իշխանութիւնը բոլորովին իրենց ձեռքն առին, ժողովները վարեցին, դատական մարմիններն ու թաղապետական վարչութիւնները իրենց հսկողութեան տակ դրին, նոր տուրքեր հաստատեցին, անոնց հաւաքումը իրենք իսկ կատարեցին, անոնց հասոյթին մեծագոյն մասը կեդրոնական գանձուն յատկացնելով և Փրովանսի տեղական պէտքերուն շատ փոքր մաս մը թողլով:

Յրանսական յեղափոխութիւնը վերջին հարուածը տուաւ և մինչև այն ատեն պահպանուած անկախութեան «երևոյթներն» ալ ջնջեց: Օգոստոս 4-ի համբաւաւոր նիստին մէջ Փրովանսի պատգամաւորներն իրենք իսկ յայտնեցին թէ իրենց ժողովուրդը կը հրաժարէր իր մասնաւոր առանձնաշնորհումներէն. 1789 ի դեկտ. 29 ի հրովարտակը Փրովանսի վարչական ինքնուրոյն գոյութեանը վերջ դրաւ՝ զայն բաժնելով երեք Յրանսական «տեփարթման»ի, Պուշ-տիւ-Ռոն, Վառ, Պաս-դ-Ալպի:

Ինչպէս կը տեսնուի, Հարաւային Յրանսան երբեք չէ ունեցած քաղաքականապէս՝ ամուր ու տարածուն զօրութիւն մը. բաժնուած բազմաթիւ հակառակորդ իշխանապետութիւններու, Յրանսայի Հարաւը, միշտ պառակտուած, չէ կրցած կազմել ուժեղ կորիզ մը՝ տեական պետութեան մը կեդրոն դառնալու համար՝ հակառակ իր ժողովուրդներուն հերոսական քաջութեան, ընկճուած է՝ կեդրոնական ուժի մը պակասէն—ճիշտ ինչպէս մեր Հայաստանը: Քաղաքակրթական ոլորտին մէջ է որ Հարաւային Յրանսան ցոյց տուած է ինքնաբոլի մեծ և ազնիւ ուժ մը. Հիւսիսային Յրանսայէն շատ առաջ, այնտեղ ծաղկած է նուրբ ու վեհագի բանաստեղծութիւն մը, և ազատական, ռամկավարական ոգի մը՝ յոյն—լատին քաղաքակրթութենէն:

ուղղակի ժառանգուած. եթէ Հիւսիսի ուժեղ հակառակորդը զինքը ջախջախած չըլլար, անտարակուսելի է որ Փրովանսը պիտի շարունակէր իր քաղաքակրթական դարգացումը հետզհետէ աւելի փայլով, քաղաքականապէս ալ թերեւ հասնէր զօրանալու, և տիրապետէր նոյն իսկ ամբողջ Ֆրանսայի մէջ: Միսթրալ, իր Գալլէնտալին նօթերուն հետեւեալ հատուածին մէջ սապէս կը բանաձևէ իր կարծիքն այս մասին.

«Թէպէտև խաչակրութիւնը՝ որուն գլուխը կը գտնուէր Միմոն տը Մոնֆոր՝ երևութապէս միմիայն Հարաւի հերետիկոսներուն դէմ՝ և յետոյ Թուլուզի կոմսին դէմ՝ ուղղուած էր, Փրովանսի ազատ քաղաքները սքանչելապէս հասկցան որ այդ կրօնական պատրուակին տակ ցեղական ոսոխութիւն մը կը թաքչէր. և թէպէտ շատ խորապէս կաթոլիկ, խաչակրներուն դէմ ելան յանդգնօրէն»:

«Պէտք է ըսել, արդէն, թէ ազգայնութեան այդ հասկացողութիւնը ինքնաբերաբար երևան եկաւ, այն բոլոր երկիրներուն մէջ ուր կը տիրէ «օք» ի լեզուն, Ալպեաններէն մինչև Կասթընիի ծոցը և Լուարէն մինչև Էպրօն: Այդ ժողովուրդները, որ միշտ իրարու համակիր եղած էին՝ կլիմայի, բնազդներու, բարքերու, դաւանանքներու, օրէնսդրութեան և լեզուի նմանութեամբ, այդ թուականին պատրաստ էին Միացեալ գաւառներու Տէրութիւն մը կազմելու: Իրենց ազգայնութիւնը, թրուպատուներու երգերովը յայտնուած ու տարածուած, արագօրէն հասունցած էր տեղական ազատութեանց արևուն տակ: Որպէսզի այդ ցրուած ուժը ինք իր գիտակցութիւնը ստանար, առիթ մը միայն պէտք էր, պատերազմ մը ուր բոլորն ալ նոյն շահերով կապուած ըլլային: Այդ պատերազմը ծագեցաւ, բայց դժբախտ պարագաներու մէջ:

«Հիւսիսը, հոովմէական եկեղեցիին ձեռքովն իսկ զինուած, վայելելով աշակցութիւնն այդ ահագին զօրութեան որ՝ խաչակրութեանց մէջ՝ Եւրոպան Ասիոյ վրայ արձակած էր, իրեն իսպառ ունէր բրիտանական աշխարհին անհամար զանգուածները, և իրեն օգնական՝ մոլեռանդութեան բորբոքումը:

«Հարաւը, ամբողջութեամբ հերձուածող նկատուած՝ ինչ որ ճիշտ չէր, քարոզիչներով պաշարուած, Հաւատաքնութենէն աւերուած, կասկածելի դարձած իր բնական դաշնակիցներուն, և պաշտպաններուն (ի միջի այլոց՝ Փրովանսի կոմսին), ճարպիկ ու կորովի պետի մը պակսելով՝ աւելի դիւցազնութիւն ցոյց տուաւ քան միաբանութիւն ու ջախջախուեցաւ:

«Կերևայ թէ պէտք էր որ այդպէս ըլլար, որպէս զի հին-

Պալլիան արդի Ֆրանսան դառնար։ Միայն թէ, Հարաւցիք պիտի նախընտրէին որ ատիկա աւելի սիրալիր կերպով մը եղած ըլլար, և պիտի բաղձային որ ձուլուած դաշնակցական ռեժիմէ մը անդին անցած չըլլար։ Մեծ դժբաղդութիւն մըն է միշտ, երբ՝ յանկարծակիի գալով, քաղաքակրթութիւնը կը ստիպուի տեղի տալ բարբարոսութեան, և Ֆրանշիման ներուն յաղթանակը յառաջդիմութեան ընթացքը երկու դար յետաձգեց, որովհետեւ, ինչ որ հպատակեցաւ, ոչ այնքան Հարաւն էր նւթապէս, այլ Հարաւի ոգին։ Ռեմոն է. Թուլուզի վերջին կոմսը, իր երկիրները նորէն ձեռք անցուց, և 1229-ին զայն իր ազատ կամքովը յանձնեց Լուզովիկոս Թ.-ին։ Փրովանսի Թագաւորութիւնը—կոմսութիւնը դեռ երկար ատեն տնեց, և 1486-ին է որ մեր հայրենիքը ազատօրէն ինքզինքը կցեց Ֆրանսային, ոչ թէ ինչպէս երկրորդական մը գլխատրի մը, այլ ինչպէս գլխատր մը գլխատրի մը։ Բայց բնիկ հոյզը որ նոր, վայելչաձև, ասպնտական բանաստեղծութեան մը մէջ փթթած էր, հարաւական յանդգնութիւնը որ արդէն կազատագրէր մտածումն ու գիտութիւնը, քաղաքապետական (municipal) թոհիւր որ մեր քաղաքները մէկ մէկ հանրապետութիւն էր ըրած, հանրային կեանքը՝ վերջապէս՝ որ մեծակոհակ կըշարժէր բոլոր ազգին մէջ, բարեկրթութեան, անկախութեան ու առնականութեան բոլոր այդ աղբիւրները ցամաքած էին, ունաղ, ու դարերով պիտի մնային ցամաքած։

Փրովանսական լեզուն ու գրականութիւնը, այսպէս՝ շատ կանուխէն մշակուած ու զարգացած, Փրովանսի քաղաքական սահմաններէն աւելի հեռուն տարածուած են, մինչև Կասթըներ և Քաթալոնիա, (ուր փրովանսերէն լեզուն մշտապէս հաստատուած է), ու նոյն իսկ՝ ատեն մը՝ հիւսիսային Իտալիա։ Գրականութիւնը, սկսած՝ Թ. դարուն, և իր գերագոյն փայլին հասած ժի. դարուն, ժողովրդական նկարագիր չունի, այլ էականապէս ազնուապետական, որովհետեւ Արքունիքի զրականութիւն մը եղած է. «Թրուպատուր»ները կերգէին ոչ թէ ժողովրդին համար, այլ փրովանսական արքունիքին, ազնուականներու դղեակներուն մեծ հանդէսներուն մէջ կերթային շողացնել հըմայքը իրենց քերթողական արուեստին, զոր կըկոչէին զուարթ գիտութիւն» (gai sabe)։ Եւ արդէն նոյն իսկ ազնուականները, տոհմիկ կիները, մինչև անգամ իշխանապետները, խոնարհ դասակարգէ բանաստեղծները խրախուսելն ու տօնելը բաւական չհամարելով, իրենք ալ կը քերթէին. իրենց կեանքին ամենամեծ զարդն ու հաճոյքը՝ բանաստեղծական մրցանքներն

էին, որոնց կրժասնակցէին թէ արհեստական աշուղները և թէ սեպուհները, իշխանապետներն ու իշխանները, մրցանքներ որոնց նիւթը գրեթէ միշտ սէրն էր. հաստատուած էին նոյն իսկ «Սիրոյ արքունիք»ներ, որոնց կրնախազահէին սիրոյ և բանաստեղծութեան արուեստին մէջ քաջամուտ ճանչցուած տիկիւններ. էսոնք, ունինդրելէ յետոյ, սիրային հարցի մը վրայ մրցողաբար արտասանուած ու այլազան զգացումներ արտայայտող տաղերը, վճիռ կարձակէին՝ ու մրցանակը կը շնորհէին այն բանաստեղծին որ՝ ըստ իրենց՝ լաւագոյն լուծումը տուած էր՝ սիրային հանելուկին:

Քիչ ունենալով ուրեմն տեղական, ժողովրդական մասնայատուկ դրոշմ, ընդհակառակն՝ նուրբ ու բարձր ընկերութեան մը համար և նոյն իսկ անոր մասնակցութեամբ յօրինուած ըլլալով, փրովանսական գրականութիւնը, ընդհանրական, մտային, և՛ հարկաւորաբար՝ արուեստական նկարագիր մը ստացած, հասկենալի էր և հրապուրիչ ու է ժողովրդի համար. և ատով է որ տարածուեցաւ՝ գրեթէ ամբողջ աւատական Եւրոպային մէջ, ու մասնաւորապէս Հիւսիսային Ֆրանսա, Գերմանիա և Իտալիա, և այդ երկիրներուն մէջ քնարերգութեան զարթուումին առաջնորդ եղաւ:

Փրովանսական այդ հին գրականութեան ամենէն փայլուն մասը կը կազմէ քնարերգական բանաստեղծութիւնը, որ ծանօթ է *poésie courtoise* անունով, բառ մը որ «արքունիք» (*cour*) բառէն թծանցուած է և կը նշանակէ միանգամայն «արքունական», «բարեկիրթ» և «կնահաճոյ». այդ երգերը իրենց գլխաւոր նիւթ ունէին սէրը, բայց սէր մը՝ ոչ բնազդական պարզութեամբ զգացուած՝ ինչպէս ժողովրդական երգերու կամ զգայնական բանաստեղծներու մէջ, այլ ինչպէս զայն կ'ըմբռնէր յղկուած ու բարակցած, արիւնով ու հոգւով «ազնուական» ու «բարեկիրթ» ընկերութիւն մը:

Այդ սիրերգներուն մէջ տիրող ըմբռնումին հիմքը կը կազմէ կնոջ բարձրացումը՝ իբր միահեծան թագուհի՝ փառքի և զօրութեան զահու մը վրայ. սիրահարը պարտաւոր էր, էնոր շնորհներուն արժանանալու համար՝ էնոր հիացումը գրաւել դիւցազնական արարքներով, կամ տաղանդի, ազնուութեան արտասովոր ապացուցումներով. հոտ է ուրեմն որ հիմնուած է ինչ որ յետոյ ֆրանսական քաղաքակրթութեան փառքը պիտի կազմէր, ասպետական ոգին, նուրբ կնահաճութիւնը (*galanterie*), բարեկրթութիւնը—բոլորը արդիւնք կնոջ տրուած այդ բանաստեղծականօրէն գերադաս դիրքին և կնոջ հաճելի ըլլա-

չու եղանակին գերազնիւ ըմբռնման. փրովանսական ժողովրդին պարծանքը կարող է կազմել՝ բարոյական այդ վեհ ու նուրբ հոգեբանութեան առաջին տարրերն ստեղծած և կերպով մը նոր ժամանակներու ոգւոյն ու գեղեցկագիտութեան առաջին հիմնաքարը դրած ըլլալը։ Այդ շքութեամբ բանաստեղծութեան մէջ ամենէն աւելի հռչակաւոր եղած են Կիւրո տը Պորնէյլ, որ «Թրուպատուրներու պետ» կոչուած է, Ռէմոն տը Միլաւալ, Աոնո տը Մարէօյլ, Փէյր Վիտալ, Պերթրան տը Պորն, Սորտէլ, Պերթրան տ' Ալամամոն, Ֆոլքէ, Լն։

Գաղափար մը տալու համար փրովանսական այդ հին բանաստեղծութեան վրայ, ստորև կը դնեմ թարգմանութիւնը՝ հռչակաւոր «Թանսոն»-ի մը (մրցաքերթուած), զոր յօրինած են Սորտէլ և Պերթրան տ' Ալամամոն թրուպատուրները։

Սորտէլ.—Եթէ ստիպուէիք կորսնցնել կիներու հրճուանքը, հրաժարիլ այն սիրուհիներէն զոր ունեցած էք և զոր պիտի ունենաք, և կամ ձեր ամենէն աւելի սիրած կնոջը համար զոհել պատիւը զոր վաստկած էք կամ պիտի վաստկիք՝ ասպետութեամբ, երկուքէն մը պիտի նախընտրէիք։

Պերթրան. Կիները, զոր սիրեցի, այնքան զիս մերժեցին, այնքան քիչ բարիք ստացայ էնոնցմէ, որ չեմ կրնար զիրենք ասպետութեան հետ բաղդատել։ Թող ձեր բաժինն ըլլայ սիրոյ յիմարութիւնը, որու վայելքն այնքան ունայն է։ Վաղեցէք այդ հաճոյքներուն ետէն որ՝ երբ մարդ անոնց կը տիրանայ՝ արժէքնին կը կորսնցնեն. բայց զէնքի ասպարէզին մէջ, իմ առջև միշտ նորանոր աշխարհակալութիւններ կը տեսնեմ ընելու, միշտ նոր փառք մը՝ վաստկելու։

Սորտէլ. Ո՛ր է փառքը առանց սիրոյ. Ի՞նչպէս կարելի է ձգել հրճուանքն ու կնահաճութիւնը վէրքերու և կոիւնքի համար։ Ծարաւը, անօթութիւնը, արեւէն այրիւր, ցուրտէն փառնալը՝ նախընտրելի կրնան ըլլալ սէրէն։ Ա՛հ, յօժարակամ ձեզի կը թողում այդ առաւելութիւնները՝ ունենալու համար գերազոյն երջանկութիւնը որ ինձի կը սպասէ իմ գեղուհւոյս մօտ։

Պերթրան.—Ի՞նչ, պիտի համարձակիք ձեր սիրուհւոյն առջև երևալ, եթէ չէք համարձակիր զէնք առնել կոռելու համար։ Զկայ ճշմարիտ հաճոյք՝ առանց քաջութեան. ան է որ մարդս կը բարձրացնէ ամենամեծ պատիւներուն. սիրոյ կեղծ հրճուանքները ստորնացումն ու անկումը յառաջ կը բերեն առնոց զոր կը հրապուրեն։

Սորտէլ.—Կը բաւէ որ քաջ ըլլամ զիս սիրող կնոջ աչքին, միւսներէն արհամարհուիլը հոգս չէ. էնկից ստաննամ բոլոր երջանկութիւնս, ուրիշ երանութիւն չեմ ուզեր: Դացէք կործանեցէք զգեականներն ու պարիսպները, ես իմ սիրականէս անուշ համբոյր մը պիտի ընդունիմ: Դուք ֆրանսացի մեծ իշխաններուն համարուած պիտի վաստկիք. բայց ճիշտի աւելի գին ունին ինձի համար սիրականիս անմեղ շնորհները քան նիզակի ամենէն աղւոր հարուածները:

Պերթրան.—Բայց, Սորտէլ, սիրել առանց քաջութեան, սիրուած կինը խաբել է: Ձեմ ուզեր սէրը էնոր որուն կը ծառայեմ, եթէ էնոր համարմանը չեմ արժանացած. այդքան գէշ վաստկուած բարիք մը զիս դժբաղդ պիտի ընէր: Ձեզի պահեցէք ուրեմն սիրոյ խաբէութիւնները և ձգեցէք ինձի զէնքերու պատիւը, քանի որ սուտ երջանկութիւն մը օրինաւոր հրճուանքի մը հետ բաղդատելու չափ անմիտ էք:

Փրովանսական այդ հին գրականութենէն մնացած են նաև բազմաթիւ գործեր, վարդապետական, պատմական, աստուածաբանական, որոնց մէջ սակայն ուժեղ ինքնատպուլութիւն չի տեսնուիր: Դիւցազներգական և թատերական ճիւղերը գրեթէ բոլորովին կը պակսին—մինչ ֆրանսական միջնադարեան գրականութիւնը՝ կը հաշուէ բազմաթիւ կարևոր և ուժեղ գործեր՝ այդ ճիւղերուն մէջ՝ իր *chanson de geste*—երով, ասպետական վէպերով, երգիծական ու ողբերգական նախնական բայց ինքնատիպ թատերերգութիւններով, և ինչ որ փրովանսերէն լեզուով արտադրուած կայ այդ ճիւղերուն պատկանող՝ թոյլ է և տկար: Ուշագրաւ են միայն պատմական, երգիծական քերթուածները, որոնք մասնաւորապէս ԺԳ. դարուն վերջերը արտադրուած են, ներշնչուած այն քաղաքական բուռն պայքարներէն որոնց մէջ կ'որոշէր Հարաւը՝ արդէն վառնդներով պաշարուած, և որոնց մէջ կենդանի և ուժեղ շունչ մը՝ ժողովրդին աղիքներէն բղխած՝ կը թրթռայ: Ֆրանսայի հետ միացումէն յետոյ, այդ գրականութիւնը կը թևատուի բնականաբար՝ թրուպատուներէն շատերը, կը հեռանան Փրովանսէն, Իտալիոյ, Սպանիոյ, Փորթուգալի արքունիքները կ'երթան իրենց տաղանդը ազատօրէն փայլեցնելու Մնացածները կը ճգնին հայրենի բանաստեղծութիւնն ու լեզուն պահպանել, բայց իրենց ճիգն անզօր կըլլայ՝ ֆրանսական քաղաքակրթութեան հեղեղածն խուժումին հանդէպ: «Օք»-ի լեզուն դատապար-

տուած էր յաղթուիլ «Օյլ»-ի լեզուէն, *) և այդպէս ալ եղաւ ժողովուրդը շարունակեց խօսիլ այդ լեզուն, գտնուեցան միշտ ժէ. դարէն մինչև մեր օրերը՝ գրագէտներ և բանաստեղծներ որ փրովանսերէն լեզուով գործեր արտադրեցին, բայց Փրովանսի արտադրած տաղանդները ամենամեծ մասամբ Ֆրանսական քաղաքակրթութեան յարեցան, և Փրովանսը հետզհետէ մտքով ու հոգով Ֆրանսական ընդհանուր կեանքով ապրեցաւ ժՁ. դարուն՝ Պելլօ տը լա Պելլօտիէն, ժէ դարուն՝ Կուտլէն և Սապլի, ժԸ. դարուն՝ Ֆալլը և Փէյրօ ճիգեր ըրին փրովանսական գրականութիւնը լրջօրէն վերականգնելու և փրովանսերէնը Ֆրանսայի հարաւին գրական տիրոջ լեզուն դարձնելու համար, սակայն չյաջողեցան. այդ ճիգէն ուրիշ բան չմնաց բայց եթէ իրենց արտադրած գործերը, որոնց ոմանք՝ ինչպէս լա Պելլօտիէն և Ֆալլի երկերը՝ իրական արժէք ունին։ Ասոնք ունեցան, սակայն, յաջորդներ. փրովանսական գրականութիւն մը գոյութիւն չունէր այլ ևս, սակայն փրովանսերէն գրող գրագէտներու, թէպէտ ցանցառ, բայց շարունակական շղթայ մը կ'երկարի ժէ. դարէն մինչև Միսթրալ, ժԸ. դարու վերջը և ժԹ. դարուն սկիզբը, (1767-1825) երեցած է Ֆապր տ' Օլիվէ, որ արտադրած է բանաստեղծի ու գիտունի ընդարձակ ու բազմազան գործ մը, ուր փրովանսերէնը շատ մաքուր ու զուտ ձևով մը կը փայլի։ Լեզուի այդ մաքրութիւնը՝ Ֆապր տ' Օլիվէի մէջ՝ մասնաւորապէս նշանակելի է, որովհետեւ ատիկա սկսած էր՝ շատոնց՝ պակսիլ փրովանսերէն գրող գրագէտներուն մէջ. լեզուն, գրագէտներէն բուած, ժողովրդին բերանը միայն մնացած ըլլալով, գոհակացած, ինկած էր, մանաւանդ Փրովանսի մէջ, ուր բաւական թուով թրուպատուրներ երեցած են վերջին երեք չորս դարերուն, բայց որոնք լեզուն զտելու, իր նախկին մաքրութեանը մէջ վերահաստատելու ջանք չեն ըրած. ասոնց մէջ եղած են քանի մը ուժեղ և ինքնատիպ բերթողներ, ինչպէս Վիքթօր Ժելու Մարսիլիացին, (1806-1885) որուն ընկերվարական ներշնչմամբ երգերը անզուգական են՝ ըստ Փօլ Մարիեթինի՝ իրենց իրապաշտ ու վայրագ ուժգնութեամբ։ Ֆապր տ' Օլիվէ, զոր

*) Ֆրանսերէնը և փրովանսերէնը «լանկ տ' օյլ» և «լանկ տ' օք» կը կոչուէին, «այո» բառին երկու լեզուին մէջ ստացած ձևին համեմատ. Ֆրանսերէնին մէջ «օյլ» (յետոյ «ուի»), փրովանսերէնին մէջ «օք»։